

LITURGIJSKA RAZNOLIKOST U PROŠLOSTI I LITURGIJSKI PLURALIZAM U SADAŠNJOSTI

Marijan STEINER, Zagreb

Sažetak

Do 4. st. nije postojala centraliziranost liturgijske prakse i zakonodavstva. Kad su oni počeli slabiti, crkveni sabori postupno sužavaju vlast pojedinih biskupa u liturgijskim pitanjima. Nakon Konstantina nastaju značajne promjene u liturgijskom razvitku. Uz dotadašnju židovsko-grčko-rimsku kulturu pridolazi i utjecaj seobe naroda. Razvijaju se dva tipa liturgije: istočni i zapadni. Istočni obuhvaća antiohijsku i aleksandrijsku liturgijsku obitelj (svaki s različitim obredima). Na Zapadu nastaju rimski, milanski, starohispanski, galski i keltski obred. Kroz srednji vijek raste broj mjesnih liturgijskih običaja kao i vlastiti obredi pojedinih redova. Tridentski sabor unificirao je i vrlo centralizirao uređenje liturgije pred naletom reformacije. Tako je ostalo do Drugog vatikanskog koncila koji je obnovio bogoslužje na temelju principa »jedinstva u različitosti«. Pluralizam u današnjoj liturgiji očituje se u fenotipskoj raznolikosti (govor, pjevanje; stav tijela, držanje, pokret; odjeća, pribor, prostor) i strukturalnoj raznolikosti (osobito u liturgiji afričkih i azijskih zemalja). Autentični i postupni inkulturacijski proces može istinski obogatiti kršćansko bogoslužje. Radikalno odvajanje od tradicije i neobaziranje na zajedništvo svih partikularnih Crkava protuslovilo bi liturgijsko-teološkom principu univerzalnosti i jedinstva Crkve.

Ključne riječi: liturgijski pluralizam, fenotipska raznolikost, strukturalna raznolikost, inkulturacija, prilagodba (akomodacija), prevođenje.

Uvod

Konstitucija o svetoj liturgiji »Sacrosanctum Concilium« Drugog vatikanskog sabora navodi da se liturgija »sastoji od nepromjenljivog dijela koji je božanski ustanovljen i od promjenljivih dijelova. Ti se dijelovi u tijeku vremena mogu ili čak moraju mijenjati, ako su se u njih možda uvukle pojedinosti koje manje odgovaraju prisnoj naravi same liturgije ili su postale manje prikladne« (SC 21). Navedeni broj ističe i tri kriterija po kojima valja popraviti i obnoviti liturgijske tekstove i obrede: 1) oni moraju biti u službi liturgijske znakovitosti; 2) njihova ih jasnoća mora učiniti što shvatljivijima vjernicima; 3) oni će već po sebi omogućiti puno i zajedničarsko sudjelovanje svih prisutnih. U br. 26 Kon-

stitucije kaže se da su liturgijski čini slavlja Crkve, tj. cijelog mističnog tijela Kristova (ne privatni!). Jedinstvo bogoslužne zajednice ne znači istoobraznost i uniformnost. Riječ je o jedinstvu (bitnoga) u različitosti (nebitnoga).

1. Liturgijska raznolikost u prošlosti

Sam Gospodin Isus je vršio neke liturgijske čine (npr. kod Posljednje večere), a ustanovio je i bitne obrede s kojima je povezo milosne darove ljudima kao pojedincima i zajednici. On je zacrtao temeljne crte kršćanskog bogoslužja, no ostavio je i slobodu daljnjoj inicijativi apostola u oblikovanju liturgije. Poslije Gospodinova uzašašća apostoli su uređivali liturgijske čine prema prilikama u kojima je živjela Pracrkva. O liturgijskoj djelatnosti apostola ne možemo mnogo reći. U Djelima apostolskim samo su naznačeni pojedini obredi koje su apostoli prakticirali u crkvenim zajednicama (krštenje, krizma, ređenje-polaganje ruku, pomazivanje bolesnika). Apostol Pavao pak izričito piše o slavljenju Gospodnje večere (euharistiji), ali i o drugim činima kod bogoslužja: o molitvama, o ponašanju žena i muškaraca, skupljanju milostinje za potrebne, poljupcu mira. U kršćansko bogoslužje preuzeti su i neki sinagogalni običaji (npr. čitanje Svetog pisma), a čak su i neke poganske prakse utjecale na uvođenje crkvenih blagdana i nebitnih obreda. Kršćanska je starina priznavala kao apostolske i one liturgijske običaje koji su bili općeniti, iako se za njih nije točno moglo reći tko ih je i kada uveo.

Do cara Konstantina (4. st.) nije postojala centralizacija liturgijske prakse i zakonodavstva, jer su apostolske tradicije još bile svježije i utjecajne. Kad su one počele sve više blijedjeti, te su se u bogoslužje postupno uvlačile određene neprikladnosti, crkveni sabori i sinode postupno sužavaju vlast pojedinih biskupa u liturgijskim pitanjima.²

Nakon Konstantina nastaju značajne promjene u liturgijskom razvitku. Nestalo je progona i kršćani sada slobodno vrše bogoslužje u velikim i sjajnim građevinama – bazilikama. Postupno nestaje katekumenata, razne se liturgijske funkcije sve više odjeljuju od euharistijskog slavlja, a uz dotadašnju židovsko-grčko-rimsku kulturu pridolazi i utjecaj seobe naroda. Sve je veći utjecaj patrijarhatskih, odnosno metropolitanskih crkava na liturgiju njihova područja. Politički položaj Rima, Carigrada i Milana znatno je utjecao na razvitak kršćanskog bogoslužja. Ovi su pak gradovi-centri bili pod utjecajem Jeruzalema, gdje se liturgija vršila na onim mjestima koja je Isus posvetio svojom prisutnošću. Na razvoj liturgije utječu i monasi, pojedine velike osobe, privatne pobožnosti, razne

---

¹ Usp. M. RIGHETTI, *Storia liturgica (I)*, Ancora, Milano, 1964., str. 43.

² Usp. D. KNIEWALD, *Liturgika*, Zagreb, 1937., str. 14.

okolnosti, pa i svjetski velikaši (npr. car Karlo Veliki). Tako je tijekom stoljeća u raznim krajevima došlo do većih razlika u bogoslužju. Zatim pojedine liturgije počinju utjecati na druge, te se zapaža čak njihovo miješanje i stapanje.

Potkraj 4. i u 5. stoljeću razvijaju se, uslijed velike razlike životnih, kulturnih, političkih i crkvenih prilika na Istoku i Zapadu, dva glavna tipa liturgije: istočni i zapadni. U istočnom liturgijskom tipu mogu se razlikovati dva roda, odnosno dvije liturgijske obitelji: antiohijska (sirska) i aleksandrijska (egipatska). Antiohijska liturgija ima svoju istočnu granu (istočno-sirska) koja je sačuvala ne samo prvotnu apostolsku jezgru, nego i aramejsko-sirski jezik. Iz te judeo-kršćanske Antiohije razvila se tzv. istočno-sirska liturgija, koja će imati svoje ogranke u nestorijanskoj, kaldejskoj i malabarskoj liturgiji. Osim judeokršćanske tradicije u Antiohiji postoje i kršćani koji dolaze izravno iz poganstva. Uz njih je vezan nastanak onog tipa liturgije koju nazivamo zapadno-sirska (na grčkom jeziku, a poslije Kalcedonskog sabora 451. i na sirskom). Taj tip liturgije proširit će se velikim dijelom po kršćanskom istoku, gdje će u grčko-bizantskom obliku predstavljati ortodoksnu vjeru; s druge strane istočno-sirska liturgija poistovjetit će se s nestorijanskom herezom, a zapadno-sirska uglavnom s monofizitskim krivovjermem. Kasnije će se antiohijska liturgija grčko-bizantskog oblika najviše proširiti kroz slavenske jezike (bizantsko-slavenska liturgija).³

U zapadnom liturgijskom tipu (na latinskom jeziku) razvili su se: rimski obred (najrašireniji), keltski, galski, starohispanski i milanski ili ambrozijanski obred. Sve ih je potisnuo rimski obred koji je potpuno prevagnuo na Zapadu. Iz podataka koji su nam sačuvali Justin, Klement Rimski i Hipolit saznajemo da je bogoslužje u Rimu imalo značajke općenite prvotne zapadne liturgije. Čini se da je u doba pape Damaza I. (366.-384.) započela velika reforma rimske liturgije, koju je uglavnom zaključio papa Grgur Veliki (590.-604.). U 16. stoljeću Tridentški koncil će reformirati i unificirati rimsku liturgiju, koju su tijekom stoljeća pojedini biskupi i vrhovni poglavari različitih redova mijenjali i prilagođavali vlastitim potrebama. Ta liturgija nije bila u svim pojedinostima određena. Napose u tihim popratnim molitvama i pojedinim gestama imali su mjesni običaji i sam celebrant mnogo slobodnog prostora. Izum tiska doveo je do miješanja raznih mjesnih pojedinosti. Tridentški sabor je odredio jedinstveni brevijar i misal, no mogle su se zadržati i mjesne osobitosti. Tako su i neki stariji redovi zadržali svoje misne obrede koji su se do neke mjere razlikovali od samog rimskog obreda (npr. dominikanci, karmelićani, premonstrati, kartuzijanci). To je trajalo praktički sve do Drugog vatikanskog sabora. Nakon tog Sabora obnovljen je npr. ambrozijanski (milanski) obred, a dominikanski je pročišćen i djelomice prepušten

³ Usp. S. MARSILI – J. PINELL – A. M. TRIACCA..., *Anàmnesis. Introduzione storico-teologica alla Liturgia (2)*, Marietti, Torino, 1978., str. 58-59.

na slobodan izbor. Čuvanju i uniformiranosti rimskog obreda nakon Tridentskog sabora mnogo je pridonijela Sacra Congregatio Rituuum koju je osnovao papa Siksto V. god. 1587.⁴

2. Liturgijski pluralizam u sadašnjosti

2.1. Saborska načela

Koncilski papa Pavao VI. jednom je rekao: »Dobro sjeme apostolskog naviještanja svaki narod prima u svoj mentalitet i kulturu. Svaka mjesna Crkva raste u sebi svojstvenoj posebnosti i prema svojim običajima. Ista otajstva slavi na svoj način a da se pri tome ne ošteti jedinstvo u vjeri, ljubavi i poštovanju onoga što je Krist ustanovio.«⁵ Opća Crkva je od početka u svoju liturgiju preuzimala mnoge židovske, grčko-rimske, germanske i druge elemente. Zapadni raskol i pretjerani liturgijski partikularizmi potakli su Crkvu na Tridentskom saboru (1545.-1563.) da s obzirom na to zatvori vrata kulturama novih naroda, koji su upravo tada počeli prihvaćati kršćanstvo (misijski zamah dolazi sve više do izražaja nakon otkrića Amerike). Veći preokret u tom smislu učinio je Drugi vatikanski sabor (1962.-1965.) misijskim Dekretom »Ad gentes«, a u Konstituciji o svetoj liturgiji »Sacrosanctum Concilium« (SC 37) izriče se stav da u kršćansku liturgiju ne može ući ništa što je »nerazrješivo povezano s praznovjermem i zabludama«. Drugi kriterij istog broja Konstitucije dopušta da svaki narod može u rimsku liturgiju iz svoje kulture unijeti samo ono što odgovara njezinu duhu. Dok je prvi kriterij donekle lako provesti, kod drugoga valja paziti da se ne tumači ni preširoko ni preusko. U prvom slučaju ne bi se više radilo o rimskoj liturgiji, dok bi u drugom takva liturgija ostala tuđa dotičnom narodu.⁶

Drugi vatikanski sabor je pokazao da Crkvu zbog dobra svih naroda kojima je poslana ne smiju vezati vremenski okovi jednoličnosti u liturgiji. Crkva je u dvotisućljetnoj povijesti, između ostalog i svojim bogoslužjem, pomogla mnogim narodima da uđu u krug kulturnih naroda i pritom sačuvaju vlastiti identitet. Sva ispravna nastojanja inkulturacije moraju ići za tim da se svugdje što cjelovitije provodi svrha za koju je Sin Božji postao čovjekom, te da se pritom pazi na način kako je on to izveo. A ta svrha i način sastoji se u sljedećem: onako kako se božansko prilagodilo ljudskome, tako treba da se i ljudsko uzdigne k božanskom.⁷

---

⁴ Usp. D. KNIEWALD, *Nav. dj.*, str. 16-18.

⁵ Navedeno prema: H. SCHMIDT, *Introductio in liturgiam occidentalem*, Herder, Freiburg-Basel-Wien, 1960., str. 210.

⁶ Usp. M. KIRIGIN, *Konstitucija o svetoj liturgiji Sacrosanctum Concilium*, FTI, Zagreb, 1985., str. 175-176.

⁷ Usp. *Isto*, str. 179-180.

2.2. Prilagođivanje obreda

Možemo govoriti o dva stupnja prilagođivanja: o redovitijem i općenitijem, te o dubljem i delikatnijem.⁸ Ovaj drugi manje se odnosi na europske zemlje, a više na one misijske. U europskim zemljama koje su izrasle na grčko-rimskoj kulturi i civilizaciji nema dubljih prilagođavanja, osim onih što su ih predvidjele same tipske liturgijske knjige. No zato se izražava želja i potreba prilagođivanja liturgijskih tekstova modernom mentalitetu europskih naroda koji se znatno razlikuje od tradicionalnog (npr. drugo izdanje Rimskog misala na njemačkom i talijanskom jeziku išlo je za modernijim stiliziranjem prijevoda i osobito nadopunom euholoških tekstova za godine B i C). Prevođenje liturgijskih tekstova na narodne jezike predstavlja pravo prilagođivanje duhu naroda. Prijevodi moraju biti u duhu jezika na koji se prevodi, a pritom treba sačuvati izvorni smisao originalnog (latinskog) teksta. Prilagodba se odnosi i na obrede, odnosno obredne znakove. I oni bi trebali biti prilagođeni kulturi pojedinih naroda. Za prilagodbu neće biti dovoljni samo stručnjaci s područja liturgije i teologije nego i iz drugih disciplina kao što je kulturna antropologija, sociologija, lingvistika, glazba i umjetnost općenito. Ipak jedini pravi pomaci u tom smislu u Europi dogodili su se na polju liturgijske glazbe u duhu tradicija pojedinih naroda. Ali, u isto vrijeme upravo je glazba u liturgiji postala i najproblematičnije područje, jer se bez reda i kriterija u bogoslužje uvodi ono što se sviđa pojedincima i skupinama.

Više je posla s liturgijskim prilagodbama na drugim kontinentima. Mnogo je već učinjeno npr. u Aziji, napose u Indiji. Tamo je stvoreno »indijsko ozračje« u liturgiji što se očituje u položaju tijela i gestama, liturgijskim predmetima, odjeći, ukrasima, izrazima poštovanja, glazbi, graditeljstvu, kiparstvu i slikarstvu. Može se reći da je nastala »indijska liturgija«, koja više i nije »rimska«. Glavnu teškoću inkulturacije liturgije u indijsku kulturu predstavlja vjekovna vezanost kršćana na zapadnoeuropsku kulturu, odnosno na rimsku liturgiju. Pretkoncilnska liturgija bila je dio te kulture i Indijci su je prihvatili kao nešto nerazdvojno vezano uz kršćansku vjeru (izuzetak je siro-malabarska liturgija u jugozapadnoj Indiji, koja je ogranak istočno-sirskog obreda). U Šri Lanki je živo shvaćanje da su kršćani prilikom krštenja odbacili jednom zauvijek sve religiozne izraze hinduista i budista, te ih zbunjuje ponovno prihvaćanje zajedničkih kulturnih elemenata u kršćansku liturgiju. U Tajlandu pak nema poteškoća sa strane kršćana ali inkulturacija nailazi na otpor druge strane: budisti se protive tome što katolici u bogoslužje »uzimaju njihovo«.

⁸ Usp. V. ZAGORAC. »Stanje liturgijske obnove o dvadesetogodišnjici liturgijske konstitucije 'Sacrosanctum Concilium'«, u: *Logos kai mysterion*, Služba Božja, Makarska, 1989., str. 282-284.

Za inkulturaciju su napose zainteresirani u Africi. Tamo se najviše postiglo u prilagođivanju glazbe koja je naglašeno ritmička uz upotrebu domaćih glazbala, te u primjeni ritmičkog gibanja i plesa (osobito za pripremu darova u euharistijskom slavlju). Ponegdje su afrikanizirani i neki drugi misni dijelovi: ulazna procesija, pokajnički čin, priprema darova, usklici i odgovori naroda, znak mira, pristup pričesti. Valja istaknuti da Afrikanci vrlo štiju svoje pretke, što tamošnja Crkva nastoji kršćanski preoblikovati i ugraditi u liturgiju kršćanske smrti, godišnjica smrti itd.

Inkulturacija je vrlo živa i u Latinskoj Americi, gdje se jako naglašava pučka religioznost kao izvorni vjerski izraz tamošnjih naroda. I tu je najviše napravljeno na polju liturgijske glazbe.

2.3. *Prevođenje, novi tekstovi i napjevi*

Sigurno je jedna od najvećih poteškoća prijevod rimskih predložaka na različite jezike. I sam stil tih tekstova (formalna strogost, kratkoća i unutarinja gustoća) izgleda stran govornom osjećaju mnogih naroda. Otud želje i pokušaji da se izrade tekstovi koji su izrasli iz vlastite govorne kulture. Pritom valja imati na umu, napose što se tiče slavljenja Euharistije, da bi odvajanje od tradicije i neobaziranje na zajedništvo s drugim partikularnim Crkvama protuslovalo liturgijsko-teološkom principu koji bi se mogao izreći ovako: Euharistija je konstitutivna za diakroni identitet (utemeljenje, tradicija) i sinkroni identitet (zajedništvo) Crkve.⁹

S obzirom na to da riječ zauzima središnje mjesto u kršćanskom bogoslužju, jasno je da je najvažnija promjena u liturgiji bio prijelaz s latinskog na narodne jezike. To nije samo omogućilo nego upravo zahtijevalo komunikativno-dijalošku govornu akciju u samoj liturgiji.¹⁰ U nekim misnim oblicima (npr. u Africi) povećan je broj usklika što odgovara mentalitetu tamošnjih vjernika; molitve rimske liturgije nisu dobile samo novi izričaj nego i novu funkciju u kontekstu slavlja (npr. Gloria u zairskom Redu mise postala je svojevrsni usklik nakon litanjskog zaziva svetih kao i predaka).

Sve je jasnije da nije dovoljno obred samo prevesti, već ga treba dotičnoj sredini adaptirati i novim tekstovima dopuniti. Osim toga razvoj jezika u raznim kulturnim sredinama zahtijeva periodično pregledavanje i osuvremenjivanje bogoslužnih tekstova. Unutar jednog govornog područja postoje pak skupine za koje je nužan poseban govorni oblik (djeca, invalidi, prastanovnici u nekim dijelo-

⁹ Usp. H. B. MEYER, *Eucharistie.Geschichte, Theologie, Pastoral*, Pustet, Regensburg, 1989., str. 534.

¹⁰ Usp. *Isto*, 537-538.

vima zemaljske kugle, jednostavni ljudi). Iz toga se pak rađa kako interkulturalna, tako i intrakulturalna raznolikost, ali isto tako i promjenjivost govornog izričaja u liturgiji. Što se tiče samih tekstova uočljiva je rastuća različitost između tekstova iz tradicijske baštine rimskog Reda mise i misala na narodnim jezicima. To se odnosi na njihovo slobodnije prevođenje i sve veći broj službeno dopuštenih vlastitih tekstova. Iz svih dijelova svijeta dolaze zahtjevi za novim euharistijskim molitvama (napose za mlade kao i za jednostavne ljude) te za misnim molitvama (orationes) koje bi tematski odgovarale misnim čitanjima.

Problemi u sastavljanju novih tekstova javljaju se onda kad se promaši genos dotičnog teksta i kad se promijeni sadržaj i njegova funkcija. Ta se problematika još više zaoštava ako bi se preuzimali pojmovi, slike, molitveni oblici ili čitanja iz nekršćanskih religioznih tradicija. No povijest nas uči da takvi elementi mogu biti integrirani u tijeku jednog autentičnog inkulturacijskog procesa i obogatiti kršćansko bogoslužje. Tako se npr. dogodilo pri prijelazu kršćanstva iz semitskog u grčko-rimsko kulturno okruženje. Tadašnje kao i današnje poteškoće prijelazne faze treba uzeti ozbiljno, ali one se mogu i prevladati.

Uvođenje narodnih jezika u bogoslužje uzrokovalo je i nove napjeve, kako za one koje izvodi svećenik za vrijeme mise kod oltara, tako i za čitanja, te odgovore puka. Ti se napjevi još uvijek većinom naslanjaju na gregorijanski način pjevanja. U ostalim dijelovima misnog slavlja koriste se stari i novi napjevi, u kojima gregorijanika više ne igra gotovo nikakvu ulogu, ne samo u izvaneuropskim zemljama već i u samoj Europi (odnosno tzv. zapadnim zemljama). Dok je npr. u nekim krajevima službeno dopušteno pjevati prepjeve stalnih dijelova mise (Gospodine, Slava, Vjerujem itd.) prema već postojećim pučkim popijevkama ili novim oblicima, u hrvatskom jezičnom prostoru to još nije moguće (osim kod misa s djecom).

Kod prateće ili samostalne instrumentalne glazbe također se događa velika raznolikost. I tu valja voditi računa o »osobitosti tradicije pojedinih naroda«. Pri tom treba znati da se moraju isključiti iz bogoslužja ona glazbala »koja su po općem mišljenju i upotrebi prikladna samo za svjetovnu glazbu«. ¹¹ O tome donosi sud mjesni ordinarij.

2.4. Govor tijela – odjeća – pribor – prostor

Govor tijela (stav, držanje, pokret) također je određen kulturom poput verbalne komunikacije i glazbe. ¹² Tu je isto prisutna mnogovrsnost. Ono što rimski obred predviđa s obzirom na govor tijela za svećenika i okupljenu zajednicu, u

¹¹ Uredba o glazbi u bogoslužju *Musicam sacram*, br. 63.

¹² Usp. H. B. MEYER, *nav. dj.*, str. 538-541.

mnogome je izmijenjeno u afričkim i azijskim zemljama (npr. pranje ruku prije bogoslužja, sjedenje na podu, skidanje obuće, širenje ruku, pokret tijela, ples itd.).

Raznolikost liturgije trećeg svijeta ogleda se i u upotrebi odjeće, pribora i prostora. Zanimljivo je promatrati tendenciju (slično kao i nakon »konstantinovskog obrata« u 4. stoljeću!) da se iz domaće religiozno-društvene kulture postojeća obilježja i simboli prenose na bogoslužnu odjeću, predmete i prostor.

U zapadnim zemljama kao i u južnoj Americi ima najmanje odstupanja od propisa Rimskog misala. Neke pak zemlje Afrike i Azije imaju posebne oblike i različite strukture obreda. Pritom se ponekad oslanjanju na istočne crkvene tradicije, drugi put na domaće modele (npr. okupljanje zajednice uz dugi razgovor) ili čak izvankršćanske elemente (npr. obredi prinošenja darova u Indiji).

Što se tiče strukturalnih promjena pojedinih obreda neka bude istaknuto samo nešto s obzirom na misno slavlje. Sve se više širi želja da se pokornički čin ili znak mira vrše neposredno nakon liturgije riječi (to je već učinjeno u tzv. zairskom redu mise). Mnogobrojni disparatni elementi kao i oni koji vode do ponavljanja, napose u uvodnom dijelu mise ili kod pričesti, nailaze na veće kritike. Može se kazati da se želi općenito jednostavnija i transparentnija struktura slavlja. Iznova se vrednuju pojedini elementi, napose iz starocrkvene tradicije. Značajniji su pak oni elementi koji u tijeku slavlja ističu dramaturški relevantne naglaske. Klasičan primjer za to je uvođenje podizanja hostije nakon posvećenja (od 13. st.), što je uvelo svojevrsnu euharistijsku pobožnost usred samog slavlja. I danas je taj dio mise označen poklecanjem, odnosno dubokim poklonom slavitelja, zatim mogućom zvonjavom, pucnjavom, radosnim usklicima, ritmičkim bubnjanjem itd. To može dovesti do svojevrsnog ometanja samog tijeka mise, što još više vrijedi za poneke vrlo svečane pripreve darova koje na taj način postaju svojevrsni središnji dio cijelog slavlja. Jednom riječju, struktura reda mise bez sumnje dopušta mnoge varijacije. One, međutim, moraju biti opravdane liturgijsko-teološkim i dramaturškim kriterijima.

U Crkvi prvih stoljeća ne postoje samo regionalno različiti tipovi euharistijskog slavlja, već prema situaciji i različiti red misa (biskupska, prezbiterska, kućna). I danas postoje naglašene želje za novim mogućnostima reda mise (vlastiti red za mise s djecom ili za neke druge manje skupine ili za velika misna slavlja). Misli se da bi sudjelovanje svih prisutnih kod takvih svečanosti bilo punije, razumljivije i aktivnije. No nova oblikovanja reda mise za takve zgode ne odnose se samo na govor, tekstove i pojedine strukturalne elemente, nego na slavlje u cjelini. Strah od udaranja krivim putem je opravdan, no jedan razvojni proces trebao bi biti pod nadzorom službenih i stručnih ljudi kako bi moglo doći do pravog katoličkog jedinstva u raznolikosti: kroz kritičku budnost, ali i kroz povjerenje i dobronamjernost.

Kad je liturgijsko slavlje dobrim dijelom izgubilo životnost, sve je veći utjecaj na bogoslužje počeo imati ritualizam.¹³ On se sastoji u tome što izvanjskom odvijanju obreda i preciznom recitiranju tekstova daje presudnu važnost. To vanjsko obdržavanje ima za ritualizam vrijednost samo po sebi. Da bi obred bio istinit, sudionici ga moraju duboko osobno proživjeti. Obred treba da omogući ulaženje u otajstvo koje se slavi te da izrazi unutrašnji religiozni stav. U suprotnom ritualizam ubija sam obred i pretvara ga u običan formalizam.

Uz ritualizam i juridizam predstavlja deformaciju u liturgiji. U njemu apsolutnu vrijednost poprima zakon. On je važan zbog toga što je nužan i potreban da se sve odvija u redu. Juridizam, međutim, sve svodi na zakon, kao da bi se već samim obdržavanjem propisa postigla svrha. Iz toga pak slijedi da se sve što nije »obvezatno« (već se samo »preporučuje«) može lako propustiti. S takvim mentalitetom teško je prihvatiti saborske smjernice kao što su: postupnost u obnovi, pastoralna »prilagodljivost« propisa, široka mogućnost izbora raznih elemenata u skladu s potrebama pojedine zajednice. Koliko se puta čulo ponavljati: »Recite konačno jasno što treba da činimo. To ćemo vršiti i izaći iz ove nesigurnosti i kaosa!« Reforma bi bila potpuno promašena kad bi se dopustilo da sustavno propadnu sve mogućnosti za slobodan izbor i kad bi se zauvijek fiksirao jedan jedinstveni oblik slavljenja uređen po minimalnim kriterijima. To ne znači da se smije upasti u drugu krajnost, tj. da bi se sve propise po vlastitom nahodjenju smjelo razoriti. Postoje granice »zakonite različitosti« i ne smiju se prekoračiti. Liturgija, naime, nije samo izraz religiozne autentičnosti različitih dijelova Božjega naroda, nego i izraz nepromjenjive katoličke vjere cjelokupne Crkve – ona je »znak jedinstva«.

2.5. Nekoliko napomena uz današnju liturgiju na hrvatskom prostoru

1. U našoj mjesnoj Crkvi slabo su ili nikako zaživjela izvaneuharistijska liturgijska slavlja (npr. časoslov Božjega naroda, liturgija riječi, služba svjetla). Sada sa sv. misom pokrivamo gotovo sva svoja slavlja. Euharistijsko slavlje je ipak najuzvišeniji liturgijski čin i nije dobro da predstavlja svako naše bogoslužno okupljanje.

2. Kod nas postoje redovite mise: s narodom, s djecom, za mlade, mise neokatekumenskih zajednica i velikih skupova (npr. prigodom održavanja tzv. seminara). Može se reći da je u tim slavljinama najproblematičnija glazba, točnije pjesme koje se pjevaju i način njihova izvođenja. Tu je izgleda nastala najveća nesređenost, jer se više ne obazire mnogo na postojeće norme i potrebno odobre-

¹³ Usp. M. MAGRASSI, *Živjeti po Euharistiji*, Hrvatski institut za liturgijski pastoral, Zadar, 1998., str. 27-31.

nje za izvođenje kod liturgije. Svatko izvodi što mu se sviđa na temelju vlastite prosudbe. A u tim pjesmama nije problematična samo glazba koja je često slabe kvalitete, nego još više sadržajno siromašni teološko-liturgijski čak i upitni tekstovi.

3. Pri ponovnom izdavanju liturgijskih knjiga trebat će voditi više računa i o samoj prilagodbi obreda, kao i o uvođenju onih elemenata koji odgovaraju našoj kulturno-religioznoj tradiciji. Tu praktički nije još gotovo ništa učinjeno. Potreban je temeljit komparativan studij navedene problematike.

Zaključak

Kršćanska liturgija je imala svoj put od jedinstvenosti u apostolskom razdoblju, preko raznolikosti liturgijskih rodova i obreda nakon Konstantina, do uniformiranosti i centraliziranosti poslije Tridentskog sabora. Drugi vatikanski koncil izvršio je obnovu liturgije čiji je princip »jedinstvo u različitost«. Pod mnogim vidicima taj se princip dobro ostvaruje, no neke pojave i potezi ukazuju da postoji i svojevrсна nesređenost i nedovoljna ujednačenost liturgije. Vjerujemo da Duh Sveti vodi Crkvu preko njezinih zakonitih poglavara, u prvom redu biskupa, nasljednika apostola, koji su pozvani čuvati jedinstvo mjesne Crkve s općom Crkvom. Moguće razborite promjene i novosti treba da kontrolira i odobrava središnja crkvena vlast. U protivnom, došlo bi do nepodnošljive zbrke, koju više ne bismo mogli zvati jedinstvo u različitosti.

Summary

LITURGICAL DIVERSITY IN THE PAST AND LITURGICAL PLURALISM IN THE PRESENT

Due to the strength of the apostolic tradition in the early Church, up until the 4th century there was a lack of any centralization of liturgical practice and legislation. When this tradition began to weaken, church councils began to gradually restrict the power of individual bishops in relation to the liturgy. After Constantine, important changes began to occur in the development of liturgy. Apart from the up-until-then predominate Jewish-Greek-Roman culture, the new migration of nations began to influence liturgical practice. Two types of liturgy developed: Eastern and Western. The Eastern includes the Antiochian and Alexandrian liturgical family (each with its own liturgical rite). In the West the Roman, Milanese, Old-Hispanic, Gaelic and Celtic rituals developed. Throughout the Middle Ages there was an increase in the number of local liturgical practices as well as the rituals of individual religious orders (especially mass rituals). In the sixteenth century the Council of Trident reformed and unified the Roman liturgy, which thro-

throughout the centuries had been changed and adapted by individual bishops and superiors of religious orders according to their personal needs. The Roman liturgy up until then had not been determined in any sort of a detailed manner. The invention of printing led to the mixing of various specific local liturgical practices. The Trident council determined a single breviary and missal, although there was room made for the retaining of some local specific liturgical practices. In this way, some of the older religious orders retained their mass rituals that to some degree differed from the Roman ritual, for example, the Dominicans, Carmelites and Carthusians.

Vatican II Council renewed liturgical worship on the foundation of the principle of »unity in diversity«. Although this principle has in many ways been successfully realized, certain phenomenon and initiatives show that there exists a specific kind of disorder as well as insufficient uniformity in today's liturgy. Among the greatest initiatives introduced by this Council is the use of modern national languages, greater emphasis on liturgical wording (wider choice of texts from Scripture), new Eucharistic prayers, refinement and simplification of ritual, suitable adaptations and so on. Pluralism in present day liturgy may be perceived in both phenotypic diversity (speech, singing, bodily posture, behaviour, movement, attire, equipment, space) and structural diversity (especially in the liturgy of Asian and African countries). This reform would be a complete failure if the possibility of free choice was allowed to systematically fall into decline or if a single uniform way of liturgical celebration was indefinitely determined by only minimal criterion. Juridism and ritualism both represent a specific kind of liturgical deformation. Yet this does not mean that one may fall into the other extreme whereby all the rules are destroyed at personal discretion. Boundaries of »lawful diversity« do exist and ought not be crossed. Liturgy, namely, is not an expression of religious authenticity of the different parts of God's people, but instead is an expression of the unchangeable catholic faith of the entire Church – liturgy as such is a »sign of unity«. An authentic and gradual process of inculturation may truthfully enrich Christian worship (this phenomenon already took place at the transition to Christianity from Semitic worship in a Greek-roman social environment. One needs to be aware that the celebration of the Eucharist is particularly constitutive for the diachronic identity (foundation, tradition) and synchronic identity (unity) of the Church. Radical separation from tradition and lack of consideration for unity of all the particular churches would contradict the liturgical-theological principle of universality and unity of the entire Church.

Key words: *liturgical pluralism, phenotypic diversity, structural diversity, inculturation, adaptation (accommodation), interpretation.*